

Bachelorwerkstuk

Has van Goethem

0266353

Begeleider: Dr. Remco Ensel

Radboud Universiteit Nijmegen

15-08-2016

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
De Indo-Europeanen.....	5
Fascisme in Nederlands-Indië.....	8
Van der Laaken en de Indische NSB.....	11
Vertrek naar Nederland.....	13
Terugkeer in de politiek.....	14
De toespraak.....	16
De rechtzaak.....	19
Blut und Boden ?.....	20
Conclusie.....	24
Bibliografie.....	28
Bronnen.....	29

Inleiding

Op 18 december 1937 vond in het restaurant 'Maison Versteeg' in Batavia (het huidige Jakarta) een landdag van de Indische afdeling van de NSB plaats. De voornaamste spreker was de organisatieleider van de Indische tak van de NSB Ir. Anton van der Laaken. Van der Laaken was NSB-lid van het eerste uur en was sinds juni 1937 algemeen organisatieleider. Hij had zijn goedbetaalde baan bij de aannemersfirma Volker opgezegd om zich volledig te richten op deze taak.

Van der Laaken was een Indo-Europeaan en was daarom mateloos populair bij de grote groep Indo-Europeanen, die lid waren van de NSB. De Indo-Europese bevolkingsgroep waren Nederlanders die zich permanent in Indië hadden gevestigd en waren in hoofdzaak mengbloedig. Zij beschouwden zichzelf als Nederlander maar werden toch vaak achter gesteld bij de 'volbloed' Nederlanders. Het lijkt ironisch dat velen van hen zich aansloten bij de NSB, maar deze partij had altijd benadrukt de Indo-Europeanen als volbloed-Nederlanders te beschouwen.¹

Zijn voordracht zou behoorlijk wat losmaken: Van der Laaken werd ontslagen, veel Indo-Europese leden verlieten de NSB en er werden in Nederland zelfs Kamervragen gesteld betreffende de uitlatingen die hij had gedaan. Van der Laaken zou zelf beweren dat de NSB het leiderschap van de beweging probeerde te zuiveren van Indo-Europeanen. Deze onthulling zou ervoor zorgen dat een groot deel van de Indo-Europeanen de partij zouden verlaten en het ledental van de Indische NSB zakte in de nasleep van de affaire van 5000 leden naar 1100 leden in 1940.²

In de historiografie wordt geen aandacht besteed aan de Indo-Europeanen binnen de Indisch NSB. Sterker nog: de geschiedschrijving betreffende de NSB in Indië is op zich al erg karig: er is geen enkele monografie en het hoofdwerk, het werk van de historicus J. Zwaan, getiteld 'De NSB in Indië', is één enkel hoofdstuk uit het boek *De zwarte kameraden : een geïllustreerde geschiedenis van de NSB* en dateert uit 1984. Een eerder document, van de hand van historicus S. van der Wal, is een voordracht over de geschiedenis van de NSB in Indië die hij bij het Historisch Genootschap gaf; het dateert uit 1968

---

¹ J. Zwaan, 'De NSB in Indië', in: J. Zwaan and A. Zondergeld-Hamer (red.), *De zwarte kameraden : een geïllustreerde geschiedenis van de NSB*, (Weesp, 1984), 151–174, alhier 159-160; 'De N.S.B.-Landdag te Batavia', *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië.*, 20-12-1937, 6.

² J. Zwaan, 'De NSB in Indië', 160-163.

en is erg beknopt. Het meest recente werk is van de hand van historica Tessel Pollmann, uit 2011. Het artikel "‘Either One is a Fascist or One is Not’: The Indies' National–Socialist Movement, The Imperial Dream, and Mussert's Colonial Milch Cow" verschijnt in het tijdschrift *INDONESIA* en wordt later als hoofdstuk haar boek *Mussert & Co : de NSB-leider en zijn vertrouwelingen* opgenomen. De grote monografie van de historici Te Slaa en Klijn, *De NSB: ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935*, betreffende de geschiedenis van de NSB tot 1935, behandelt de opkomst van de NSB in Indië, echter niet de affaire Van der Laaken, immers dat valt buiten de periodisering van het boek.³

Zowel Zwaan als Pollmann zien de affaire Van der Laaken als een keerpunt in de populariteit van de Indische NSB. De Indische NSB bestond voor ruim 70% uit Indo-Europeanen en toen het nieuws naar buiten kwam dat de NSB hun volksgroep uit de partijleiding probeerde te weren, voelden velen zich ongewenst en vertrokken. De leegloop van de Indische NSB was een grote aderlating voor de NSB in Nederland. Pollmann's artikel geeft aan dat, vooral uit financieel oogpunt, de steun van de Indische NSB erg belangrijk was.⁴

Dit roept de vraag op waarom het plotselinge ontslag van Van der Laaken plaatsvond. Het lijkt namelijk op het slachten van de kip met de gouden eieren. Was men binnen de NSB niet op de hoogte van de populariteit van deze man onder de Indo-Europeanen of onderschatte men het effect dat zijn ontslag zou hebben? Zwaan en Polman zijn betreffende de redenen van het ontslag erg beknopt: Van der Laaken had Mussert gevraagd wat de positie van de Indo-Europeanen binnen het rassenvraagstuk was, aangezien in Nederland het jodenvraagstuk steeds prominenter figureerde in de media. Mussert had hem gerustgesteld en schriftelijk bevestigd dat de Indo-Europeaan werd gezien als volbloed Nederlander. Van der Laaken had Mussert echter niet geloofd en daarom een speech gegeven op de Indische landdag, die expliciet niet strookte met de richtlijnen van de Mussert. Daarom werd hij ontslagen en kwam hij na zijn ontslag naar buiten met de geheime richtlijnen van de partij om Indo-Europeanen uit de partijtop

---

³ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB: ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amersfoort, 2009); T. Pollmann, and B.R.O.G. Anderson (vert.), "‘Either one is a fascist or one is not’: the Indies' National–Socialist movement, the imperial dream, and Mussert's colonial milch cow", *INDONESIA*, 2011; S.L. van der Wal, 'De Nationaal-Socialistische beweging in Nederlands-Indië', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 82 (1968), 35–85.

⁴ J. Zwaan, 'De NSB in Indië', 160-161; T. Pollmann 'Either one is a fascist', 55-58.

te weren.⁵

Een aantal dingen zijn problematisch in deze weergave van feiten. In de speech die van der Laaken gaf op de landdag spreekt hij niet over de Indo-Europese kwestie, sterker nog, hij maakt duidelijk plannen voor de toekomst. Het is dus twijfelachtig of zijn speech opzettelijke insubordinatie was jegens Mussert, zoals wordt beweerd. Verder is het niet bewijsbaar dat Mussert inderdaad de opdracht heeft gegeven om de Indo-Europeanen uit de top van de organisatie te weren. Zwaan zegt dat dit verbod op 14 januari werd ingevoerd, maar Pollmann zegt echter: 'No one has ever seen any such directive, and if it really existed, it was a well-kept secret'. Het is vreemd dat twee historici een verschil in feiten zien, maar toch tot dezelfde conclusie komen over de gang van zaken omtrent de affaire.⁶

Het onderzoeken van deze vragen wordt bemoeilijkt doordat Zwaan geen notenapparaat opneemt, waardoor het nagaan van zijn beweringen erg moeilijk is. Dat is problematisch aangezien zijn werk in zowel het werk van Te Slaa en Klijn als ook een artikel van de Amerikaanse historica Jennifer Foray, als primaire bron wordt gebruikt: de geheime richtlijn van Mussert omtrent de Indo-Europeanen wordt direct overgenomen. Hierdoor kan het citaat weer direct opduiken in verdere historiografie, hoewel de feitelijkheid onbewezen is.⁷

In dit bachelorwerkstuk zal worden getracht via archief- en bronnenonderzoek wat meer duidelijkheid te verschaffen over de affaire en over de drijfveren van de hoofdrolspelers. De hoofdvraag moet hierbij zijn: Werd de affaire Van der Laaken veroorzaakt door een verschil in opvatting betreffende de Indo-Europese kwestie tussen Mussert en Van der Laaken? Dit is belangrijk omdat de aan de hand van deze affaire bij alle hoofdwerken, buiten dat van Van der Wal, wordt geconcludeerd dat de affaire een direct uitvloeisel was van de radicalisering van de Nederlandse NSB onder invloed van Rost van Tonningen.

Voor een interpretatie van de invloed van de Indo-Europese kwestie is het belangrijk om te kijken naar de geschiedenis van deze etnische groep. Daarom wordt in dit werkstuk gebruik gemaakt van het

---

⁵ T. Pollmann, 'Either one is a fascist', 55-56; J. Zwaan, 'De NSB in Indië', 160-161.

⁶ *Ibid.* (in beide gevallen)

⁷ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB: ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amersfoort, 2009), 695-696; J.L. Foray, 'An old empire in a new order: the global designs of the Dutch Nazi party, 1931-1942', *European History Quarterly* 43 (2013), 27-52.

boek van de Groningse historicus Hans Meijer: *In Indië geworteld: de twintigste eeuw*, zijnde de enige monografie over de Indo-Europeanen. Dit werk behandelt de geschiedenis van het Indo-Europeesch Verbond (IEV), een partij die de belangen van de Indo-Europese bevolking van Indië wilde behartigen. Deze partij was een concurrent van de Indische NSB en om de drijfveren van Indo-Europese NSB'ers, zoals Van der Laaken, te interpreteren, is het noodzakelijk om te weten hoe zij bepaald werden door hun etnische positie. De volgende vragen zijn hierbij belangrijk: hoe komt een Indo-Europeaan erbij om zich aan te sluiten bij de fascistische NSB, terwijl er een expliciete Indo-Europese partij bestaat en op welke manier profileerde de NSB zich jegens de Indo-Europeanen waardoor ze zich zo massaal aansloten bij deze partij? ⁸

De Indo-Europeanen

Om de positie van Ir. Van der Laaken te kunnen begrijpen, is het van belang om de achtergrond van de Indo-Europese bevolkingsgroep in Nederlands-Indië te kennen. Deze bevolkingsgroep bestaat uit mengbloedigen of *métis* tussen Nederlandse kolonisten en geboren Indiërs en uit Nederlanders die zich permanent in Indië hebben gevestigd. Meijer schrijft dat deze bevolkingsgroep in de historiografie vaak over het hoofd wordt gezien, omdat de belangstelling in koloniale geschiedschrijving vaak uitgaat van de verhouding tussen Nederlanders en Indiërs. De bevolkingsgroep werd volgens de koloniale wet beschouwd als 'Europees' en daarom is het erg moeilijk om deze groepering in archieven terug te vinden. Deze groep is, volgens Meyer, een *people without history*⁹, aangezien ze niet tot de belangrijkste geachte sociaaleconomische bovenlaag van de maatschappij behoort. Zo ontstaat een derde etniciteit, die zich in het dagelijks leven identificeert en wordt geïdentificeerd als Indo-Europees (vaak afgekort tot 'Indo') die de belangrijkste ruggengraat vormt van het koloniale bewind, maar die eigenlijk voor de wet en voor de archivaris niet bestaat.¹⁰

Deze bevolkingsgroep vormt een significant deel van de bevolking van Nederlands-Indië. De

---

⁸ H. Meijer, *In Indië geworteld : de twintigste eeuw* (Amsterdam :, 2004).

⁹ Hierbij verwijst Meijer naar een concept van de antropoloog Eric Wolf, die in zijn boek *Europe and the people without history*, uit 1982, laat zien dat er distincte bevolkingsgroepen bestaan die onzichtbaar zijn voor de geschiedenis aangezien ze buiten de geëikte categoriën vallen.

¹⁰ H. Meijer, *In Indië*, 9-11.

Amerikaanse antropologe Ann Stoler laat in haar artikel 'Sexual Affronts and Racial Frontiers European Identities and the Cultural Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia' zien dat de métis-bevolking van Nederlands-Indië rond 1900 uit enkele tienduizenden individuen bestond. Stoler zegt dat Indië, in vergelijking met andere Europese kolonies, een relatief groot percentage mengbloedigen kent omdat de kolonie al in de 16e eeuw is gesticht. De categorie Indo-Europeanen in Indië is dus erg groot en gedurende enkele eeuwen heeft deze groep zich een duidelijke culturele identiteit kunnen vormen.¹¹

Hoewel er wettelijk gezien geen onderscheid werd gemaakt tussen de Indo-Europeaan en de *Totok* (waarmee de 'blanke' of in Europa geboren Nederlander wordt aangeduid), werd er in de koloniale praktijk wel degelijk onderscheid gemaakt tussen de twee groepen. De Indo was vaak een onderdeel van de onbelangrijk geachte middenstand, waar de Totok deel uitmaakte van de heersende klasse. Hierdoor ontstond een drie-lagig in- en uitsluitingsmodel waarbij de Indo zich in een raciaal vagevuur voelde: hij hoorde niet bij de Nederlanders, noch bij de Indische bevolking. De Totok zagen hen niet als gelijken, maar de Indo voelde zich wel verheven boven de etnische Indiër.¹² Meyer illustreert dit met een passage uit het boek *De paupers* van de Indo-Europese schrijver Victor Ido:

*'Ik heb het altijd gemeen en onrechtvaardig gevonden dat de totoks die ons in de wereld geschopt hebben, ons aan ons lot over laten als we naar een betrekking zoeken. In plaats van ons nou te helpen, geven ze de baantjes weg aan Chineezen en inlanders. Is dat eerlijk? Het heet dat ze ons met Europeanen gelijk stellen; dan moeten ze ons ook boven Chineezen en inlanders verkiezen als het op een betrekking aankomt.'*¹³

Stoler laat in haar artikel zien dat métissage een belangrijk deel uitmaakt van de machtsverhoudingen in de kolonie en dat de culturele verschillen en de 19e eeuwse denkbeelden over de rassenleer, de voorwaarde scheppen voor deze drie-lagige biopolitiek. De verwerping van de métis als eigen categorie binnen het recht, versterkte juist hoe de politiek van het culturele verschil werd uitgespeeld in het

---

¹¹ A. L. Stoler, 'Sexual affronts and racial frontiers european identities and the cultural politics of exclusion in colonial southeast Asia', in: Frederick Cooper and Ann Laura Stoler (red.), *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world* (Berkeley, Los Angeles en London, 1997), 514–551, alhier 515-516.

¹² Meijer, *In Indië*, 16-17.

¹³ Victor Ido (pseud. Hans van der Wall), *Paupers* (Den Haag, 1915), 28.

dagelijks leven.¹⁴

Ondanks de vrij scherpe culturele scheidslijn die de métis en de Europese bevolking verdeelde, was men in Nederlands-Indië betrekkelijk tolerant jegens Indo-Europeanen. Stoler maakt de vergelijking met India onder Engels bewind, waar de mengbloedigen automatisch onder de laagste kaste vielen. Een Indo-Europeaan kon zich daarentegen in Indië opwerken tot een erg gerespecteerd lid van de samenleving. Zodoende was de bevolkingsgroep alles behalve homogeen. In de woorden van de invloedrijke Indische journalist H.C. Zentgraaff (die zelf een Totok was): 'De Indo-groep vormt geen laag onzer samenleving, doch staat daarin als een verticale figuur. Het onderste deel staat tusschen de Inlanders en de top staat tussen de besten van ons'.¹⁵

Omdat de Indo-Europese bevolkingsgroep in Nederlands-Indië zo groot was, vergeleken de met de métisbevolking in andere koloniën, en omdat de tolerantie jegens de mengbloedigen relatief groot was, ontstond in Indië, aan het begin van de 20e eeuw, de behoefte én de speelruimte onder Indo-Europeanen om zich politiek te gaan verenigen. In eerste instantie ontstonden belangenverenigingen voor beter gestelde Indo-Europeanen, maar in 1912 werd door Ernest Douwes-Dekker, een achterneef van Multatuli, de Indische Partij (IP) opgericht om de belangen van *alle* Indo-Europeanen te behartigen. Onder het motto 'Indië voor de Indiërs' streefde hij als eerste naar autonomie voor de kolonie. Deze doelstelling was wat te hoog gegrepen: Douwes-Dekkers opvattingen waren te radicaal voor het koloniale bewind; de partij werd opgeheven en Douwes-Dekker werd verbannen.¹⁶

Het koloniale bestuur en de Totoks waren door het streven naar autonomie van de IP gewaarschuwd. Men had niet alleen te maken met het streven van autonomie vanuit de Indische bevolking, maar nu ook vanuit de Indo-Europeanen. Dit maakte dat ook andere politieke uitingen vanuit Indo-Europese kring met argusogen werden bekeken. Dit gold ook voor het Indo-Europeesch Verbond (IEV); een gematigde partij vergeleken met de IP. Het IEV wilde strijden voor gelijkheid in ras en voor de verbetering van de situatie van Indo's, echter wilde ze werken binnen het koloniale bestel, in plaats van zich er tegen te verzetten. De Totoks waren niet blij met het bestaan van de partij, noch wat

---

¹⁴ Stoler, 'Cultural politics of exclusion', 516-517.

¹⁵ Geciteerd in: van Doorn, J.A.A., 'De Indo-Europeaan in het nieuwe Indonesië', *Gemenebest* 9, (1948-49) 290-305, alhier 291.

¹⁶ Meijer, *In Indië*, 21-24.

ze voorstond, maar ze zagen ook wel in dat het belangrijk was om samen te werken met een partij die niet radicaal was en de Indo-Europeanen in toom hield. Gouverneur-generaal B.C. de Jonge zei over het IEV dat de partij 'Essentieel was om de stabiliteit in Nederlandsch-Indië te garanderen'.¹⁷

Het IEV zou van haar oprichting in 1919 tot in 1951 het voornaamste politieke platform van de Indo-Europese bevolkingsgroep zijn. Toch kon ze niet alle belangen van deze groep behartigen. Er waren altijd groeperingen die zich wilden afscheiden van Nederland én er waren groepen die zich niet als Indo-Europeaan beschouwden, maar als volledig Nederlander. Zoals gezegd was de Indo-Europese groep alles behalve homogeen en dus verschilde ook de zelfidentificatie als Indo-Europeaan enorm. Zo zagen met name welgesteldere Indo-Europeanen zich het liefst als Nederlands, omdat ze zich niet gelijk voelden met de 'kleinere' Indo-Europeanen die voor het grootste deel in de lage middenstand leefden.¹⁸

Er was in de jaren '20 echter één onderwerp dat de Indo-Europeanen zou verenigen. De *ethische politiek* van Gouverneur-Generaal Idenburg. Deze politiek ging er van uit dat Nederland slechts tijdelijk Indië zou leiden, dat de bevolking moest worden geëgaliseerd en zich op termijn moest emanciperen. Onder zijn opvolgers, met name Van Limburg Stirum en De Graeff, werd dit ideaal ook gekoppeld aan een poging om de gelaagdheid te bestrijden: waar voorheen Indo-Europeanen op de eerste rang zaten wat betreft baantjes in de politiek en in het bestuur, werd nu de integratie van autochtone Indiërs verkozen, aangezien ze zo konden leren hoe het land bestuurd moest worden. Tevens werden de salarissen van Indo-Europeanen gelijk getrokken met de autochtone Indiërs. Dit zette veel kwaad bloed bij de Indo-Europeanen die op zoek gingen naar manieren om hun onmin te uiten.¹⁹

Het IEV was gematigd en weinig doortastend in haar politieke optreden, aangezien ze diplomatiek wilde werken van uit het systeem zélf. De kritiekloze en weinig doortastende houding van het IEV was aanleiding voor veel Indo-Europeanen om zich aan te sluiten bij fascistische partijen.

---

¹⁷ *Ibid.*, 21-27; citaat de Jonge: 70.

¹⁸ Meijer, *In indië*, 68-70.

¹⁹ *Ibid.*, 17-19.

Fascisme in Nederlands-Indië

In 1929 had vrijwel de hele wereld te kampen met de effecten van de Grote Depressie die was veroorzaakt door de beurskrach van 1929. De depressie had grote gevolgen voor het politieke landschap. De opkomst van het fascisme in de jaren '30 werd in veel landen in de kaart gespeeld door de economische onzekerheid als gevolg van de crisis. In Nederland ontstonden in het interbellum vele kleine fascistische groeperingen die ieder een bevlogen leider hadden met plannen om het land te veranderen en de economie te verbeteren. Het succes van de NSB is volgens historici Robin te Slaa en Edwin Klijn voor een groot deel te danken aan de manier waarop zij de arbeider toespraken en werkgarantie beloofden.²⁰

Ook in Nederlands-Indië had de crisis zijn effect. En ook daar ontstonden enkele fascistische partijen. Zo werd in 1929 de Vaderlandse Club (VC) opgericht die bestond uit een groot aantal etnische Nederlanders en een aantal welgestelde Indo-Europeanen, die zich bedreigd voelden door het 'rode' gevaar en door de Indische zelfstandigheidsbeweging. De ethische politiek van de Gouverneur-Generaals Idenburg, Van Limburg Stirrum en De Graeff was ook bij hen niet in goede aarde gevallen. Volgens de VC moest Nederland Indië behouden en het politieke bestuur moest door Nederlanders geschieden.

Een andere fascistische partij was het Verbond Nederland en Indië (VNI) van ex-IEV'er T.A. Ronkes. Hij wist enkele andere IEV'ers te ronselen maar zijn partij zou een doodgeboren kind blijken. De Nederlansch Indische Fascisten Organisatie (NIFO) van voormalig VC-lid J.A.A. de Bree was een langer leven beschoren en er was een tijdlang sprake van een fusie tussen de VC en de NIFO en de IEV, door onenigheid en persoonlijke opvattingen van de Bree zou dit echter niet doorgaan.²¹

In 1933 besloot de NSB om een Nederlands-Indische afdeling op te richten. Mussert stuurde W.E. Scheurer naar Indië om de beweging op te zetten. In het politieke landschap met versplinterde en niet goed georganiseerde fascistische partijen wist de organisatie snel te groeien. Alleen de Vaderlandse Club kon naast de NSB blijven bestaan; de andere fascistische organisaties werden door de NSB gekannibaliseerd. De partij was succesvol en bereikte in twee jaar tijd een ledental van 2000 leden.²²

---

²⁰ R. te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 73-75 en 309-312.

²¹ *Ibid.*, 679-682.

²² *Ibid.*, 683-687.

In haar propaganda in Indië richtte de NSB zich zeer sterk tot de Indo-Europese bevolking. De superioriteit van de Europese bevolking stond hoog in het vaandel en de Indo-Europese bevolking was daar expliciet onderdeel van. 'Niet de huidskleur is beslissend', zo stelde Mussert, 'maar de geest. De Indo die bewust Groot-Nederlander is, is dit mede door zijn rasverbondenheid.' Ook werd de benaming 'Indo-Europeaan' vervangen door de term 'Indische Nederlander'.²³

De focus van de NSB op de Indo-Europese bevolking was een succes. Deze groep had een erg grote behoefte om mede-drager te zijn van het Nederlandse cultuurideaal. Lidmaatschap van de NSB was statusverhogend omdat men zich op gelijke voet bewoog met de blanke Nederlanders en zodoende werd superioriteit tegenover de Indische bevolking impliciet erkend. Ook de daadkracht die de NSB uitstraalde tegenover het IEV was aantrekkelijk. Het IEV werd geassocieerd met de onmacht van het establishment om de verlangde ommekeer te bewerkstelligen en de partij werd er van verdacht om zich alleen te richten op de belangen van de beter gesitueerde Indo-Europeanen. De NSB wekte de indruk zich wél in te zetten voor de 'gewone man'. Het belangrijkste was echter de felle afkeuring die de NSB had voor de ethische politiek. Mussert had in het pamflet *Gezagsondermijning in Indië : het wanbeleid van drie gouverneurs-generaal* de ethisch politiek fel veroordeeld. De kolonie moest in stand gehouden worden op de manier waarop zij was tijdens haar glorie-dagen en het idee van een eventueel zelfbestuur van de kolonie werd afgedaan als waanzin. 'Indië verloren, rampspoed geboren' was de pakkende slogan. Voor de Indo-Europeanen, die zich gefnuikt voelden door de ethische politiek klonk dit als muziek in de oren. Hierdoor kwam het dat verreweg het grootste deel van de NSB-aanhang in Indië bestond uit Indo-Europeanen, maar liefst 70% van het ledenbestand was Indo-Europees en vrijwel elk van hen droomde van een betere positie binnen het koloniale bewind.²⁴

Het succes van de snel groeiende NSB beweging in Indië was reden voor NSB leider Anton Mussert om het gewest in 1935 persoonlijk een bezoek te brengen. Dit bezoek was opmerkelijk aangezien Mussert de eerste leider van een Nederlandse politieke partij zou zijn die Nederlands-Indië bezoekt. Ook reisde Mussert per vliegtuig, hetgeen, in een tijd waarin het internationale vliegverkeer nog in de kinderschoenen stond, als moedig werd gezien. De reis was een grote publiciteitsstunt en werd door de

---

²³ Meijer, *In Indië*, 148; citaat Mussert: *Onze Stem*, 3 december 1937, 1370. Zie ook : Zwaan, 'De NSB in Indië', 160.

²⁴ Meijer, *In Indië*, 149; Te Slaa en Klijn, *De NSB*, 686-687.

regering in Nederland met argusogen bekeken. Zij was bang dat Mussert zijn anti-gouvernementele houding tegenover de regering ook in Indië zou doorzetten en zou oproepen tot verzet tegen het koloniale bewind. Niets was echter minder waar. Mussert was zeer ingenomen met het regeringsbestel in Nederlands-Indië aangezien het volgens Mussert 'in hoofdzaak fascistisch' was. Hij doelde daarbij op het feit dat, hoewel Indië een democratisch gekozen volksraad kende, deze niet beslissingsbevoegd was. Ook had Mussert geen enkel probleem met de zittende gouverneur-generaal B.C. de Jonge, die met harde hand regeerde en Chinese en Japanse opstandelingen, zonder pardon, het land had uitgezet.²⁵

Tijdens het bezoek van Mussert aan Indië werd hij door De Jonge tweemaal op audiëntie ontvangen. Dit tot grote ergernis van Minister-President Colijn, die vreesde dat het Mussert's bezoek zou legitimeren. Hij schreef De Jonge een telegram én een brief om te proberen hem op andere gedachten te brengen. De Jonge sloeg het advies van Colijn in de wind, naar eigen zeggen om Mussert 'vierkant in het gezicht [te] zeggen, dat het verwekken van onrust in Indië niet zou geduld worden'. De Jonge wilde de orde in Indië handhaven door te garanderen dat de Indische NSB zich aan de kant van de regering zou scharen. Ook gaf De Jonge later toe dat hij enige sympathie had voor Mussert, wegens de inconsequente houding van de regering Colijn tegenover de NSB. Mussert en De Jonge konden het goed met elkaar vinden en Mussert paste zijn redevoeringen die hij in Indië zou geven aan aan de wensen van de landvoogd. De Jonge had zodoende bereikt wat hij wilde en hij nam alle commotie die zijn handelen in Nederland veroorzaakte voor lief.²⁶

Het bezoek van Mussert was een groot succes. Zijn redevoeringen werden druk bezocht en de populariteit van de NSB in Indië steeg enorm. De beweging telde aan het eind van 1935 zo'n 5000 leden en was daarmee de derde politieke partij in Indonesië. Onder deze leden bevond zich Van der Laaken.

Van der Laaken en de Indische NSB

Anton Ludovicus van der Laaken was vóór zijn aanstelling bij de NSB een ingenieur bij de Staats Spoorwegen in Bandoeng. Hij begon daar in 1932 te werken als ingenieur 1e klas en maakt snel

---

²⁵ Te Slaa en Klijn, *De NSB*, 686-688.

²⁶ *Ibid.*, 692-694.

promotie naar de functie van hoofdingenieur en het jaar daarop Hoofd Weg en Werken. Tevens was hij lector aan de technische hogeschool van Bandoeng. Zijn snelle promotietraject laat zijn organisatorisch talent en zijn ambitie doorschemeren.²⁷

De NSB in Nederlands-Indië was op zoek naar ervaren leiders en de gedreven Van der Laaken is met zijn aanzienlijke positie als ingenieur en lector, een geschikte kandidaat. Ook zijn identiteit als Indo-Europeaan was voor de partij een voordeel, aangezien hij grote populariteit genoot onder de Indo-Europese bevolking. Deze bevolkingsgroep was voor de NSB erg belangrijk, aangezien ruim 70% van het ledenbestand van de Indische NSB hieruit bestond. Van der Laaken wordt omstreeks eind 1934 kringleider van de beweging in Bandoeng. Hij blijkt een charismatisch leider en spreker: een geheime nota van de Centrale inlichtingendienst van 27 augustus 1935 verwoordt het als volgt: 'De opvolger [van Van der Laaken, Dhr.de Jong] kan, wat betreft redenaarstalent, niet in v.d.Laakens schaduw staan... Insiders moeten hem erg hebben gemist.'²⁸

Uit een schrijven in het Surabaiasch Handelsblad van 30 maart 1935, dat niet in de bestaande historiografie wordt behandeld, blijkt dat de Indo-Europese Van der Laaken wordt ingezet om een brug te slaan tussen de NSB en het IEV. Een verbond tussen beide partijen zou de beweging tot de grootste politieke partij in Nederlands-Indië gemaakt hebben. Volgens het blad zou Dhr. de Hoog, de voorzitter van het hoofdbestuur van de IEV, tijdens zijn verblijf in Nederland besprekingen gehad hebben met Mussert en Hoogewind (de Algemeen Organisatieleider voor Indië van de NSB). Mussert verklaarde daarop dat de IEV een belangenvereniging was en dus géén politieke partij. Dit was een belangrijke uitspraak aangezien dat de mogelijkheid bood om samen te werken, omdat de fascistische ideologie politieke samenwerking met andere partijen afkeurde. Zo werd het mogelijk voor NSB leden om ook lid

---

²⁷ Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, 400-8207: De arbeidsgeschiedenis van Van der Laaken van de Indische overheid.

²⁸ Het is niet precies duidelijk wanneer VDL precies kringleider werd maar het is erg duidelijk dat hij eind 1934 zich al een aanzienlijke positie binnen de beweging had verworven. Officiële berichtgeving van het persbureau ANETA bericht op 1 april 1935 (in bijvoorbeeld in de Rotterdammer van 01-04-1935) over dienst kringleiderschap, echter is er in het Soerabaiasch Handelsblad van 30-3-1935 al gesproken over VDL als kringleider. Reeds in het Bataviaasch Nieuwsblad van 24-12-1934 wordt al gesproken over VDL als gewestelijk leider van West-Java. Hieronder zal nog worden uitgeweid waarom het aannemelijk is dat hij al langer kringleider moet zijn geweest; Geheime Nota van de C.I. : Algemeen Rijksarchief, Den Haag - min. van Kolonien geheim verbaal archief 1918 t/m 1940 - 2.10.36.051 - 460 'Rapporten en bescheiden betreffende de reis van Mussert naar Nederlands-Indië en de actie van de N.S.B. aldaar.'

te worden van het IEV. De eerste persoon die dit dubbellidmaatschap aanging was Van der Laaken.²⁹

Het Soerabaiasch Handelsblad veroordeelt de toenaderingspoging van de NSB richting de IEV fel. Volgens het blad is de toenaderingspoging een valstrik. De NSB zou pogingen doen om de IEV te overvleugelen. De NSB zou haar standpunten verloochenen door samen te werken met een andere politieke organisatie en bovendien zou de NSB volgens het blad geen onderscheid maken tussen Nederlanders en Indo-Europeanen, waardoor de samenwerking 'een dubbele gedachtefout [sic.]' zou zijn. Ook werd Van der Laaken persoonlijk aangesproken als zijnde een Indo-Europeaan. Hij zou zich volgens het blad negatief hebben uitgelaten tegenover het IEV en alleen maar als 'een offer aan eigen inzicht... maar ook als een uitvloeisel van Mussert's order. Het IEV wordt aangespoord om niet op het bondgenootschapsverzoek in te gaan.³⁰

Uiteindelijk is er van een dergelijk monsterverbond niets terecht is gekomen. Deze episode verdient echter wel wat aandacht aangezien ze een duidelijk spanningsveld aantoont tussen de NSB en het IEV. Meijer schrijft overigens niet over deze bron en zegt alleen dat het IEV in 1935 zeer afkerig was van de NSB en dat De Hoog in februari al schreef over de 'holle frazen' van de NSB en hij waarschuwde 'voor een Hitler-dictatuur met lijkengehoorzaamheid'. Het moge duidelijk zijn dat die woorden erg tegenstrijdig zijn met de genoemde toenaderingspoging uit maart 1935, die wordt beschreven in dit werkstuk. Dit verdient zekere verdere uitwerking maar die valt buiten het kader van dit werkstuk. Het is hier voornamelijk belangrijk om de rol van Van der Laaken binnen de NSB weer te geven. Hij was een belangrijke brug naar de Indo-Europese bevolkingsgroep en werd ingezet als instrument om deze bevolkingsgroep voor de NSB te winnen.³¹

Vertrek naar Nederland

Op 24 juli 1935 vertrekt Van der Laaken naar Europa. Dit komt naar voren uit een reeds eerder genoemd verslag van de Centrale inlichtingendienst. De reden voor zijn vertrek wordt niet genoemd

---

²⁹ 'Een merkwaardig verbond', *Soerabaiasch Handelsblad*, 30-05-1935, 10. Hierbij valt op te merken dat VDL als gewestelijk leider van Bandoeng en geheel West-Java wordt aangeduid, een week vóór het ANETA persbericht dat hierboven wordt genoemd.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Meijer, *In Indië*, 149.

maar het is duidelijk dat hij niet langer zijn functie als kringleider zal uitoefenen. Het vertrek valt gelijk met de bezoek van Mussert naar Nederlands-Indië. De heer de Jong, van wie hij het kringleiderschap in begin april had overgenomen, neemt zijn oude positie weer in. Het hierboven geciteerde verschil tussen de redenaarskwaliteiten van Van der Laaken en zijn opvolger betreft Dhr. de Jong. Het lijkt er op dat het vertrek uit Indië door omstandigheden genoodzaakt was, aangezien hij tevens ontslag neemt bij de Staats Spoorwegen. Verder valt zijn vertrek samen met het bezoek van Mussert, een gebeurtenis die erg belangrijk was voor de Indische NSB'ers. Er is echter geen reden opgetekend voor het plotselinge vertrek.³²

Van der Laaken verdwijnt een tijdlang van het politieke podium in Indië, pas in 1937 komt hij weer in beeld. Het is duidelijk dat hij in de tussentijd, als bestuurslid, zich heeft aangesloten bij de Nationale Nieuw Guinea Vereniging (NNGV), een onderdeel van de NSB dat zich inzet voor de kolonisatie van Nieuw-Guinea. Deze vereniging wilde een 'Nieuw Nederland' creëren, dat gebaseerd was op het oude koloniale model van J.P. Coen, waar 'duizenden en duizenden van onze volksgenoten een sober, arbeidzaam, maar vrij en onafhankelijk bestaan kunnen vinden'. Dit streven klinkt als een echo van Hitlers theorie van *Lebensraum* en was onder veel Indo-Europeanen erg populair (ook het IEV had een Nieuw-Guinea vereniging). Ook is het duidelijk dat hij in de tussentijd een nieuwe betrekking heeft gevonden bij het aannemersbedrijf 'Volker' waar hij betrokken is bij de aanleg van een vliegveld bij de stad Semarang. Deze baan zou hij in juni 1937 verlaten om opnieuw een functie binnen de NSB op zich te nemen.³³

Terugkeer in de politiek

Eind september 1936 werd Gouverneur-Generaal de Jonge opgevolgd door Jhr. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer. De nieuwe G-G. had niet dezelfde sympathie voor de NSB als zijn voorganger. Colijn, die de Jonge's opstellingen tegenover de NSB had getolereerd wegens diens strakke

---

³² A.R., 2.10.36.051 - 460. 'Rapporten en bescheiden betreffende de reis van Mussert naar Nederlands-Indië en de actie van de N.S.B. aldaar.'

³³ 'Blik in den "Augiasstal" der NSB in Indië', *Utrechts Nieuwsblad*, 02-02-1939, 4. Betreffende het werk bij Volker: 'Opzienbarend NSB-ontslag', *Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië*, 17-01-1938, 2. Het streven naar de kolonisatie van Nieuw-Guinea wordt uitgebreid behandeld in Meijer, *In Indië*.

economische beleid tijdens de crisisjaren, was vastbesloten om via Van Starckenborgh de politieke situatie te veranderen. In zijn eerste brief aan Van Starckenborgh over de NSB schreef Colijn dat hij zich zorgen maakte dat de NSB, hoewel de beweging zich niet op directe actie in Nederlands-Indië richtte, toch, via haar anti-autoritaire retoriek, de Indische bevolking zou beïnvloeden en zou oproepen tot verzet tegen de lokale autoriteit. Colijns' vrees was ingegeven door de uitlatingen van twee NSB propagandisten, de gepensioneerde overste van het Indische leger J. Hogewind (tevens algemeen organisatielider van de Indische NSB) en Ds. G. van Duyl, die kort tevoren van een bezoek aan Indië waren teruggekeerd: volgens de heren was de leiding van het leger in Indië voor ongeveer 60% op de hand van de NSB. Van Starckenborgh verbood het lezen van *Het Nationale Dagblad* voor leger- en marinepersoneel. Hij moest echter na een gedegen onderzoek concluderen dat van opruiende elementen binnen de Indische NSB erg weinig sprake was. Vrijwel alle NSB'ers hielden zich aan de richtlijnen van Mussert dat de strijd in Nederland gevoerd diende te worden, niet daarbuiten.³⁴

De reden van het bezoek van Hogewind en van Duyl was, om geld in te zamelen voor de campagne rondom de verkiezingen in Nederland van 1937. De NSB had in 1935 vriend en vijand verbaasd, door bij de provinciale Statenverkiezingen een verkiezingsaandeel van 7,94 te behalen en de partij was erop gebrand om in 1937 een soortgelijke winst te behalen in de Tweede Kamer. De Indische tak van de NSB was verantwoordelijk voor een groot deel van de inkomsten van de partij, hoewel ze maar een tiende van het ledental had. In 1936 werd door de Indische NSB'ers fl. 50.000 bijeengezameld, ruim éénderde van de verkiezingskas. Dit kwam mede door de beloftes van Hogewind en van Duyl betreffende de verkiezingen. De verwachtingen van de Indische NSB'ers waren hooggespannen en mede daarom viel de teleurstellende uitslag -de NSB haalde maar een aandeel van 4,22- in Indië bijzonder zwaar. Mussert vatte het effect op zijn heggenspraak van 9 oktober 1937 als volgt samen:³⁵

'In Indië hebben wij 5000 leden. Deze leden hebben onzen strijd hier geldelijk belangrijk gesteund. Onze strijdkas is voor een belangrijk deel door hen gevuld geweest...Natuurlijk

³⁴ S. L. van der Wal, 'De Nationaal-Socialistische beweging in Nederlands-Indië', 35–85, alhier 48-51.

³⁵ *Ibid.*, 49-52; Cijfers verkiezingsuitslag: 'Tweede Kamerverkiezingen 1937', *WikiPedia*, 2015 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Tweede_Kamerverkiezingen_1937>, [geraadpleegd 12-07-2016].

*was voor hen de verkiezingsuitslag nog teleurstellender dan voor ons.*¹³⁶

De verkiezingsuitslag, die Mussert uitermate desastreus achtte voor het moraal van de Indische NSB-leden, werd in dezelfde heggenspraak aangevoerd om de leiding van de Indische NSB om te gooien. Aangezien de contributie van de Indische NSB leden erg belangrijk was voor de financiële situatie van de partij, kon zij het zich niet veroorloven om in Indië een aanzienlijk ledenverlies te lijden. De leiding van de Indische tak van de partij was tot op dat moment in handen geweest van Dhr. Hogewind, die vanuit Den Haag de Indische kringleiders aanstuurde. Deze leiding-op-afstand was volgens Mussert niet langer voldoende en hij zei tegenover de Indische leden dat hij '[Niet langer] filiaal-politiek [wenste] te volgen, onze Indische kameraden zullen de Indische afdeling der NSB zoo zelfstandig mogelijk moeten voeren.' Zo werd Van der Laaken, 'een man die mijn vertrouwen volkomen heeft', de nieuwe Algemeen Organisatieleider van de NSB in Indië.³⁷

Een half jaar later zou Van der Laaken in onmin ontslagen worden uit zijn functie. Wat gebeurde er precies waardoor het 'volkomen vertrouwen' van Mussert omsloeg in een verbeterd vete tussen beide heren die in de rechtzaal beslecht zou moeten worden ?

De toespraak

Wat was het nu dat Van der Laaken zei in zijn toespraak van 18 december 1937 dat zoveel stof deed opwaaien? In de eerste reacties in de pers wordt met name gereageerd op de belofte die Van der Laaken doet om als Indische NSB actief mee te gaan doen bij verkiezingen in Indië. De Indische NSB had zich tot dan toe inactief opgesteld en niet meegedaan aan verkiezingen in de kolonie. Van der Laaken verwoordde het als volgt:

---

³⁶ 'Gezuiverd en in slagorde, Mussert's rede', *Voor Volk en Vaderland*, 10-09-1937, 1. Of de verkiezingsuitslag daadwerkelijk in Indië een grotere teleurstelling was dan in Nederland kan niet objectief worden vastgesteld. J. Zwaan zegt 'De halvering van het aantal NSB-stemmen in Nederland bij de verkiezingen van '37 had voor de Indisch NSB verstrekkender gevolgen dan voor de Nederlandse' maar het is onduidelijk of hij dat baseert op cijfers of dat hij louter Mussert's woorden over heeft genomen. In dit artikel volstaan de woorden van Mussert, aangezien hij dat aanvoert als reden om het leiderschap binnen de Indische NSB te veranderen, maar het kan niet *an sich* als historisch gegeven worden beschouwd zonder nader onderzoek. J. Zwaan, *De NSB in Indië*, 159.

³⁷ 'Gezuiverd en in slagorde, Mussert's rede', *Voor Volk en Vaderland*, 10-09-1937, 1.

'Nu [...] door den Leider het zwaartepunt onzer organisatie hier naar Indië zelf is verlegd, is het oogenblik gekomen, om onze krachten te ontplooiën en in te zetten voor de handhaving van het Imperium hier. [...] Hier zullen wij *niet* ontketenen een strijd om de macht, of partijstrijd [...] Dat neemt niet weg dat wij hier met onverminderde felheid ten strijde zullen trekken tegen alles, dat aan den aard en den geest van ons Volk vijandig is. [...] Daartoe is het noodzakelijk dat onze wil tot uitdrukking kan worden gebracht in de colleges [...] Daarom zullen wij in het komende jaar ertoe overgaan, een doelmatig gebruik te maken van ons *stemrecht*.³⁸

Het is duidelijk dat Van der Laaken zich afzet tegen de inactieve houding die de NSB in Indië gehad heeft. Hij wil duidelijk zijn volgers iets beloven dat hij eigenlijk door de Nederlandse NSB verboden is: dat de beweging in Indië zelf zich gaat richten op politieke actie. Hij brengt wel erg duidelijk naar voren dat deze actie in dienst moet staan van het imperium en het volk en dat het niet gaat om een machtsstrijd. Desalniettemin gaat hij zijn boekje te buiten. Het is namelijk nooit het idee van de NSB geweest om zich actief te mengen in de Indische politiek. Van der Laaken kwam met deze uitspraak in opstand tegen de inactiviteit van de Indische NSB. De daadkracht die de NSB in eerste instantie had uitgestraald en de beweging aantrekkelijk had gemaakt tegenover de makke IEV, was gebaseerd op holle frasen. En in het verloop van de toespraak maakt Van der Laaken het erg duidelijk, dat hij weer slagkracht in de beweging wil krijgen. Hij gebruikt daarom felle retoriek die niet gericht is op de Indische regering, maar op de regering in Nederland:

Het strijdfonds moet niet alleen op peil gehouden worden maar meer dan dat...Gaarne zouden wij met knuppels op willen trekken door al die nette tuintjes van Den Haag, de schuttingen omverwerpen en tenslotte het Binnenhof opmarcheeren om die zaal binnen te trekken, waar thans de volksontbindende krachten nog bezig zijn hun werk te verrichten. Dit gaat echter niet: maar men zal de zaak op grootscher wijze aanpakken. Wij zullen blijven strijden, totdat het Nederlandsche volk zal zijn uitgemest, we zullen het uitschreeuwen, onfatsoenlijk desnoods, opdat die slaapmutsen, slijmeringen en droogstoppels wakker zullen worden". „Wij zullen strijden totdat de roodswarte bloedvlag geeselend door de Jordaan trekt

---

³⁸ 'De NSB-landdag te Batavia', *Nieuws van den dag voor Nederlands-Indië*, 20-12-1937, 6. (cursief als gebruikt in de bron).

ten teeken dat het Nederlandsche volk is opgestaan".³⁹

De taal spiegelt erg duidelijk de felle kritiek van Van Geelkerken en Mussert op de Nederlandse politiek uit de beginjaren van de NSB. De roep om actie in plaats van alleen 'het op peil houden van de strijdkas' is een duidelijke boodschap: Van der Laaken wil dat de Indische NSB niet louter als geldschietter wordt gezien, maar hij wil dat zij in actie komt. Het is echter ook duidelijk waarom de Nederlandse politiek valt over de woorden van Van der Laaken: vooral het met knuppels optrekken naar het Binnenhof viel niet in goede aarde. In de Eerste Kamer vraagt J.A.M. Bruineman, van de Rooms-Katholieke Staatskundige partij, of de uitlatingen van Van der Laaken als de officiële houding van de NSB moeten worden beschouwd en stuurt aan op een lidmaatschapsverbod voor Indische ambtenaren. Minister Welter van Koloniën antwoordt hem, dat dit de uitlatingen zijn van een eenling en dat het niet het officiële gedachtengoed van de NSB betreft. De kwestie zorgt voor veel ophef in de Nederlandse kranten, die de uitspraken van Van der Laaken zien als een bewijs dat Mussert een putsch zou voorbereiden.⁴⁰

Van der Laaken wordt ontslagen, hoewel hij volgens de eerste officiële lezing zélf eervol ontslag aanvraagt. Mussert neemt in *Volk en Vaderland* officieel afstand van diens woorden en benadrukt dat de partij zich in Indië *niet* in de politiek dient te mengen. Van der Laaken wordt teruggeroepen naar Nederland, op kosten van de NSB. Veel sympathisanten van Van der Laaken doen uittrede uit de NSB. Enkelen onder hen denken dat het ontslag een onderdeel was van de ontslaggolf die de Nederlandse NSB in september/oktober van 1937 had doorgemaakt, waar prominente leden als Van Duyl, Pont, Hogewind e.a. het veld hadden moeten ruimen. Er werd gedacht dat Mussert op zoek geweest was naar een excuus om Van der Laaken te wippen en dat ook zo snel mogelijk had gedaan.⁴¹

In Indië wordt Van der Laaken gedagvaard door de Raad van justitie wegens het opruien van het volk tegenover de regering van Nederland en Nederlands-Indië, waarbij het Openbaar Ministerie een eis stelt van twee maanden gevangenisstraf. De rechter had in deze zaak toegestaan dat de verdachte naar

---

³⁹ 'Wapenschouw der NSB te Batavia', *Soerabaijisch Handelsblad*, 22-12-1937, 8. Merk op dat het hier een andere bron betreft als bovenstaand stuk, beide bladen selecteren andere onderdelen van de speech om te citeren.

⁴⁰ Handel. E. K. 1937-1938 nr. 6, aanhangsel, p. 11 en p. 19. Betreffende de lezing als putsch: 'Mussert bereid een putsch voor!', *Volksdagblad: Dagblad voor Nederland*, 17-01-1938, 1.

⁴¹ Zie voor een voorbeeld van de theorie dat Laaken door de Nederlandse NSB gewipt zou zijn: 'Weer rumor in de NSB', *Soerabaijisch Handelsblad*, 20-01-1938, 8.

Nederland zou afreizen en dus zou hij bij verstek worden berecht. In de rechtzaak komt Van der Laaken echter met een opzienbarende onthulling.

De rechtzaak

In eerste instantie leek de rechtzaak een betrekkelijk onbetekenende aangelegenheid te worden. De grootste vraag die aan de orde kwam was, of de Bataviaasche Raad een eis mocht indienen betreffende uitlatingen die waren gericht jegens de Nederlandse regering, een stukje jurisprudentie dat het noodzakelijk maakte dat ook het Indische Hogegerechtshof zich over de zaak zou moeten buigen. De verdediging ontkende de uitspraken niet, maar benadrukte dat de aangeklaagde duidelijk had benadrukt dat het om een wens ging en dat het idee in de praktijk geen navolging zou moeten vinden. Verder voegde de verdediging toe dat Van der Laaken zijn woorden op die dag als 'holle frasen' beschouwde, die louter dienden om zijn publiek te enthousiasmeren. Feitelijk had de verdediging met deze twee opmerkingen kunnen volstaan, het vonnis was niet anders uitgevallen. Echter, Van der Laaken had aan zijn dossier zijn ontslagbrief aan Mussert toegevoegd. Het feit dat hij die brief aandroeg als bewijs in de zaak, betekende ook dat die voorgelezen zou worden voor de rechtbank en openbaar worden gemaakt aan de journalistiek. In de betreffende brief stond de aantijging van Van der Laaken aan Mussert dat deze hem via een mondelijke boodschap, doorgegeven door 'kameraad F. van Hek', had verteld dat het de bedoeling zou zijn om Indo-Europeanen en zelfs Nederlanders met Indische vrouwen te weren uit de partij. De rechtbank behandelde de brief maar vond de onthullingen die in de ontslagbrief stonden niet relevant voor het proces, immers had de 'geheime onthulling' van het plan van Mussert ná de redevoering van 18 december plaatsgevonden.⁴²

Deze brief werd in vrijwel alle Indische kranten gepubliceerd en zorgde voor veel ophef binnen de Indo-Europese samenleving. Door de NSB werd in alle toonaarden ontkend dat een dergelijk plan ooit maar was overwogen en noemde de aantijgingen 'een misdadige fantasie' van een man die bij zijn ontslag 'nog een trap na wenste te geven'⁴³.

⁴² 'Het vonnis tegen ir. van der Laaken', *Soerabaijasch Handelsblad*, 19-07-1938, 8. en 'Indo en NSB', *Bataviaasch Nieuwsblad*, 19-07-1938, 1.

⁴³ 'NSB over de zaak van der Laaken', *Sumatra Post*, 13-07-1938, 3.

Het resultaat was echter dat de raciale identiteit van de Indo-Europeaan binnen de NSB ineens centraal stond in de media en dat het leek dat Van der Laaken zijn uitspraken tijdens de landdag in eerste instantie had gedaan, omdat hij het oneens was met de geheime nieuwe richting waar Mussert toe had besloten.

Blut und Boden ?

In de bestaande historiografie wordt de botsing tussen Mussert en Van der Laaken gezien als een uitvloeisel van het toenemende rassenbewustzijn van de NSB. Zowel Zwaan als Pollmann gebruiken hetzelfde narratief. Volgens Zwaan: 'Vooral tot de Indische Nederlanders begon het door te dringen dat de steeds meer op raszuiverheid gerichte NSB in Nederland een onoprechte houding tegenover de Indo aannam.' Te Slaa en Klijn citeren Zwaan direct.⁴⁴

De NSB had zich in de beginjaren een redelijk tolerante partij getoond, waar minderheden als Joden en Indo-Europeanen welkom waren. Onder invloed van de radicale Rost van Tonningen, die in augustus 1936 toetrad, zou echter de Duitse *Blut und Boden*-theorie een steeds belangrijker deel uit gaan maken van de richting van de partij. Het spanningsveld dat zou ontstaan tussen Mussert en Van der Laaken, zou de laatste ertoe gebracht hebben om zich zorgen te maken over zijn eigen positie en die van andere Indo-Europeanen binnen de NSB. Tessel Pollmann verwoordt het bondig:

'it seemed that he [Mussert] had everything under perfect control. Then, quite suddenly, this control over the Indies NSB fell apart. At the end of 1937 and the beginning of 1938, the top Indies NSB leader, A. van der Laaken, lost his position. Behind his fall lay his opposition to the contempt for products of "race-mixing." The leadership of the Indies NSB was becoming more and more "white," and the Indo Van der Laaken was upset.'

De Amerikaanse historica Jennifer Foray legt het sterkst de band met de invloed van Van Tonningen, die veel strenger was dan Mussert betreffende de rassenleer. Ze zegt dat, hoewel de Indo-Europeanen

---

⁴⁴ J. Zwaan, 'De NSB in Indië', 159; T. Pollmann, 'Either one is a fascist', 55; Te Slaa en Klijn, *De NSB*, 695.

zich raciaal en cultureel superieur beschouwden, ze toch weerstand hadden tegen de nieuwe richting van Mussert's raciale politiek. Ook volgens Meijer vormt de 'steeds openlijker afkeer van rassenvermenging... de doodsteek voor de NSB in Indië'. En ook Te Slaa en Klijn leggen het verband tussen de teloorgang van de NSB en haar raciale politiek.⁴⁵

Het idee dat de toenemende raciale tendens binnen de NSB verantwoordelijk was voor het afbrokkelen van de beweging is terug te leiden tot op het werk van Zwaan, hoewel hoewel Pollmann het werk niet citeert (althans in relatie tot de affaire Van der Laaken). Zwaan schrijft dat er binnen de Indische NSB een toenemende racistische tegenstelling was tussen de totok-Nederlanders en de Indische Nederlanders, waarbij de eersten steeds meer leidinggevende posities opeisten. Hij schrijft dat de gewestelijke commissaris op Java [sic.] een duidelijke uitspraak van Mussert wenste betreffende de positie van de Indo-Europeaan. Mussert schreef op 1 december terug:

'Groot Nederlanders zijn zij die het Nederlandse imperium dragen: niet de huidskleur is beslissend, de Indo die bewust Groot Nederlander is, is dat mede door zijn rasverbondenheid. hij maakt zonder enig voorbehoud als volwaardig medelid deel uit van de Nederlandse volksgemeenschap'

Volgens Zwaan had Van der Laaken deze brief als ongunstig geïnterpreteerd en kwam hij op die manier ertoe om, op de landdag van 18 december de knuppel in het hoenderhok te gooien. Het is echter onduidelijk hoe Zwaan bij zijn reconstructie van de drijfveren van Van der Laaken komt. Op de eerste plaats schildert Zwaan een verkeerd idee betreffende het leiderschap binnen de Indische NSB. Hij benoemt Van der Laaken met de titel 'gewestelijke commissaris van Java', de functie die Van der Laaken in 1935 had bekleed. Van der Laaken was in december 1937 Algemeen organisatieleider en dus de hoogste baas, hetgeen niet strookt met Zwaan's narratief over dat de Totoks alle hoge posities binnen de NSB aan het opeisen waren. Verder is het moeilijk om Mussert's brief als negatief tegenover de Indo-Europeanen te lezen: er staat vrij expliciet dat hij de Indo-Europeaan als gelijkwaardig beschouwt.⁴⁶

---

⁴⁵ T. Pollmann, 'Either one is a fascist', 55; J. Foray, 'An old empire', 37; H. Meijer, *In Indië*, 178-179; R. Te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 695.

⁴⁶ J. Zwaan, 'De NSB in Indië', 159-161.

Nu had er eind november/begin december 1937 in de Indische media al een discussie plaatsgevonden betreffende het raciale standpunt van de NSB tegenover de Joden en werd daarbij ook al de vraag gesteld betreffende de positie van de NSB tegenover de Indo-Europeanen. Dhr. Bauduin, kringleider van de NSB in Batavia, had bij een propaganda-avond expliciet uitgesproken dat zowel Joodse Nederlanders als Indo-Europese 'of liever Indische Nederlanders' voor de NSB absoluut gelijkwaardig werden geacht. Van der Laaken schreef Mussert een brief over de kwestie en verkreeg bovengenoemd antwoord. Mussert voelde zich zelfs genoodzaakt om in het *Voor Volk en Vaderland* van 17 december een officiële verklaring, getiteld 'De drie bronnen', af te leggen waarin hij persoonlijk de gelijkwaardigheid onderschrijft.⁴⁷

Uit het rechtbankverslag van het proces van Van der Laaken wordt duidelijk dat hij dit alles heeft gelezen en dat hij geloofde in de oprechtheid van Mussert. Hij verklaart voor de rechtbank dat het geheime directief dat hij van Van Hek zou hebben ontvangen, 'In volkomen tegenstelling [was] met hetgeen geschreven stond in de brochure 'De drie bronnen', waarin op de voorste pagina de uitspraak van Mussert voorkwam over den Indo, welke hij eind December uitsprak en naderhand schriftelijk bevestigde.'⁴⁸ Van der Laaken was door de tegenstrijdigheid tussen het geheime directief en de openlijke uitingen van Mussert zo getroffen, dat hij zijn vertrouwen in de leider en de partij had verloren.

Uit deze uitspraak blijkt dat, voor Van der Laaken, zijn boude uitspraken op de landdag geen uiting van rancune waren tegen de raciale politiek van Mussert. Hij had zijn uitspraken gedaan om het enthousiasme van zijn aanhangers te vergroten. Hij wilde de feeststemming vergroten door daadkrachtige taal te gebruiken en zo de massa te bewegen tot het stemmen vóór de NSB bij de verkiezingen. Met andere woorden: zijn toespraak was volgens hem politiek en retorisch. Hoewel hij geen toestemming had gevraagd voor het houden van een dergelijke rede, had hij verondersteld dat Mussert achter hem zou staan.⁴⁹

Pas nadat hij ontslagen was liet hij zijn rancune blijken over de vermeende raciale politiek van Mussert. Het is niet duidelijk of de geheime richtlijnen er daadwerkelijk zijn geweest. Zoals Pollmann al

---

⁴⁷ 'NSB, Jood en Indo', *Bataviaasch Nieuwsblad*, 26-11-1937, 3. 'De drie bronnen', *Voor Volk en Vaderland*, 17-12-1937, 4.

⁴⁸ 'De zaak tegen den ex-leider van de NSB in Ned.-Indië', *Indische Courant*, 06-06-1938, 8.

⁴⁹ *Ibid.*

schreef is er geen enkel bewijs voor te vinden. We hebben alleen het woord van Van der Laaken tegenover het woord van Mussert. Desalniettemin valt te beargumenteren waarom de NSB juist het *Blut und Boden* ideaal afzwakte. De NSB was namelijk in geldnood door het teruglopende ledenaantal.⁵⁰ Zoals Pollmann het treffend verwoordt was de Indische NSB met name belangrijk als geldschietter voor de beweging. Waarom zou je 70% van je Indische geldschietters tegen de schenen schoppen? Er wordt zelfs door de Centrale Inlichtingendienst in een rapport over de Indische NSB in 1938 gestipuleerd, dat de *Blut und Boden*-propaganda en het gebruik van het wolfsangel-teken in de propaganda wordt afgezwakt *op verzoek van de Indische tak*.⁵¹

De spagaat die de NSB moest maken betreffende dit gevoelige punt was erg ongemakkelijk. De partij moest zowel haar extremistische leden in Nederland als haar Indo-Europese begunstigers tevreden houden. Hoewel Van der Laaken bezorgd is over de positie van de Indo-Europeaan binnen het denken van de Nederlandse NSB, kan niet aannemelijk gemaakt worden dat hij daarom zijn vlammende toespraak op de landdag heeft gehouden. Pas op het moment dat hij ontslagen wordt, brengt hij zelf de Indo-Europese kwestie in het spotlicht van de media. Het is ondenkbaar dat Mussert hem ontslagen heeft omdat hij Indo-Europees was; zijn ontslag is voortgekomen uit de commotie die Van der Laaken in Nederland heeft veroorzaakt en -wellicht voor Mussert nog belangrijker- vanuit diens ambitie om in Indië politiek te gaan bedrijven. Het feit dat Mussert op gedachten zou kunnen zijn gekomen om Indo-Europeanen uit leiderschapposities te werken is veroorzaakt door Van der Laakens politieke soloactie.

Desalniettemin is het duidelijk dat Mussert de Indo-Europeaan als een vrijwel volwaardig burger beschouwt. Zelfs in 1943, op het moment dat Nederlands-Indië al lang is verloren aan de Japanners, schrijft hij in een nota aan Hitler dat de in Nederland levende Indo's niet uitgesloten moesten worden van lidmaatschap van de Landstorm en de SS. Hij schrijft er later over dat hij die uitsluiting verwerpelijk vond en dat hij vond dat zekere loyale Indo's als gelijken zouden moeten worden

---

⁵⁰ Zie hiervoor een document van de Centrale Inlichtingendienst waarin een verslag wordt gemaakt van een geheime vergadering van de NSB in Sumatra: Van Geelkerken maakt erg duidelijk dat de beweging om geld verlegen zit. Algemeen Rijksarchief, Den Haag - min. van Kolonien geheim verbaal archief 1918 t/m 1940 - 2.10.36.051 - 531.

⁵¹ 'Ook in Nederlandsch-Indië heeft de N.S.B. voortdurend met moeilijkheden te kampen van overeenkomstigen aard als in het Moederland. Hier doet zich nog tevens de moeilijkheid voor, dat vele der leden der N.S.B. van gemengd ras zijn, vandaar veel ergernis ontstond over de door Ir. Mussert getolereerde propaganda voor de z.g. "bloed en bodem theorie" en voor het anti-semitisme en de verheerlijking van het Germanendom'. A.R. 2.13.70 - 1580: 'Jaarbericht A 1938. Fascistische en Nationaal-Sociaistische organisaties. Geheim.'

behandeld. Mussert dacht dat de Indo-Europeanen goed van pas zouden komen op het moment dat de Duits-Nederlandse kolonisatie van Afrika op gang zou komen. Hoewel hij, ongetwijfeld ingedachte de affaire Van der Laaken, afraadt om de Indo's in te hoge posities te installeren.⁵²

Conclusie

Hoewel de Indo-Europese identiteit van Van der Laaken een hoofdrol speelde in de affaire, kan het niet worden gezien als de aanleiding ertoe. Het rassenvraagstuk is *post-hoc* aan de affaire gekoppeld door Van der Laaken zélf. De geheime richtlijn betreffende het verbod op Indo-Europeanen in de partijleiding is onbewijsbaar en zelfs als Mussert inderdaad achter gesloten deuren verbaal een uitspraak heeft gedaan over Indo-Europeanen in de partijleiding, dan is dat een reactie geweest op Van der Laaken's onhandige poging om de Indische NSB politiek te engageren. Het was immers in het belang van de NSB om zo lang mogelijk de rust te bewaren in de Indische NSB, zodat ze de partijkas zou kunnen blijven spekken.

Van der Laaken had de onoprechtheid van de NSB tegenover haar Indische dochter-organisatie voorzien. De beloftes die de partij in de beginjaren hadden gedaan waren geen van allen uitgevoerd: de steun van de Indische NSB had niet geleid tot een stembusoverwinning in Nederland. En dat terwijl de Indische NSB'ers per hoofd een veel grotere bijdrage hadden gedaan dan de Nederlandse kameraden: de 5000 leden van de Indische NSB brachten ruim éénderde van het verkiezingsfonds van 1937 op, terwijl op dat moment de Nederlandse NSB ruim 50.000 leden had⁵³. Verder was de illusie van daadkracht, die zo aantrekkelijk was geweest, een overduidelijke leugen: de NSB had nooit tot doel gehad om zich in de Indische politiek te mengen en gaf duidelijk niets om de wensen van haar grootste supporters. Het handelen van Van der Laaken moet worden gezien als dat van iemand die eigenhandig iets wilde doen aan die scheve situatie en als poging de Indische NSB'ers het gevoel te geven dat ze er

---

⁵² A. A. Mussert, *Vijf nota's van Mussert aan Hitler over de samenwerking van Duitsland en Nederland in een bond van Germaansche volkeren, 1940–1944* (Den Haag, 1947), 91. Zie ook: T. Pollmann, 'Either one is a fascist', 57.

⁵³ A. R. 2.13.70- 1579: Jaargang 1937. Jaarbericht A. Fascistische en nationaal-socialistische organisaties. Geheim.

toe deden en dat hun stem werd gehoord.

Het rassenvraagstuk speelt in de affaire een secundaire rol. Niet omdat het van secundair belang is, maar omdat het een politiek gereedschap is, dat door Van der Laaken wordt ingezet. Zijn schrijven aan Mussert in december 1937 is niet zo zeer een etnisch gemotiveerde vraag, maar een vraag tot erkenning. Had Mussert blijk gegeven van enig inzicht in de Indische situatie dan had hij expliciet uitgesproken dat hij de Indo-Europese bevolkingsgroep dankbaar was voor haar steun en opofferingsgezindheid. In plaats daarvan kwam hij met een politiek correct geformuleerde boodschap over hoe het groot-Nederlandschap los staat van ras. Deze boodschap was praktisch dezelfde als die door de NSB werd gepredikt tegenover de Joodse kwestie, met dat verschil dat de Joodse leden niet deel uitmaakten van een grote en belangrijke groep sponsors. Desalniettemin vond Van der Laaken de toezegging van Mussert jegens de Indo-Europeanen, naar eigen zeggen, toereikend.⁵⁴

Van der Laakens' rede op de landdag was, goed bekeken, een fraai staaltje politiek. Hij had op zeer handige wijze gebruikt gemaakt van het feit dat hij geen kritiek mocht leveren op de Indische politiek: het liefst zou de Indische NSB zélf oprukken in de strijd, maar dat was door de afstand niet mogelijk dus kon hij zijn gehoor overtuigen van de noodzaak om -geheel volgens de richtlijnen van de NSB- de strijd vanuit Indië te steunen. Tegelijkertijd wilde hij zijn gehoor ervan overtuigen dat hij zich wél bekommerde over het lot van de Indiërs en had daarom toegezegd gebruik te gaan maken van het stemrecht. Zodoende wilde hij de Indische NSB'ers, waarvan hij voelde dat ze -net als hijzelf- vertrouwen begonnen te verliezen in de partij, binnenboord houden. Hij had gehoopt met dit slimme staaltje retoriek, Mussert te verrassen en zo een positieve indruk te maken. Echter hij had niet ingeschat dat zijn woorden in Nederland zoveel ophef zouden veroorzaken en dat zijn initiatief door de Leider zou kunnen worden gezien als een coup-poging. Wellicht had hij er beter aan gedaan om zijn overwegingen op voorhand aan Mussert mede te delen.

Pas toen Van der Laaken werd ontslagen zou hij zijn laatste troefkaart inzetten, en die troefkaart had een raciaal randje. Hij voelde zich bedrogen door Mussert, omdat hij zijn uiterste best had gedaan om de situatie van de NSB in Indië te stabiliseren. Zijn loyaliteit sloeg om in rancune en hij zette zijn

---

⁵⁴ 'De zaak tegen den ex-leider van de NSB in Ned.-Indië', *Indische Courant*, 06-06-1938, 8.

kennis van en invloed bij de Indo-Europese bevolkingsgroep in, om ze uit de partij te jagen. Hij wist dat in Indië het woord van Mussert zeer invloedrijk was, aangezien het respect voor autoriteit in Indië veel groter was dan in Nederland.⁵⁵ Zelfs de suggestie van een dergelijk geheim verbod zou veel meer wantrouwen losmaken dan gewoonweg zeggen dat de Indische NSB werd uitgebuit en dat de Nederlandse NSB geen zier gaf om hun daadwerkelijk welzijn. Van der Laaken gaf uiting aan het cynische inzicht, dat zijn aanhang blind respect had voor autoriteit, doordat hij, bij zijn rechtzaak, ruiterlijk toegaf dat de beloftes die hij op de landdag had gedaan, 'holle frasen' waren die de domme massa dienden te enthousiastmeren. Hij was zich er terdege van bewust dat zijn woorden geen gewicht droegen maar hij had ze ingezet om de Indische NSB'ers het gevoel te geven dat ze ertoe deden. En hij wist dat zijn woorden zouden worden geslikt als zoete koek, omdat hij een man van aanzien was.⁵⁶

Zijn actie had succes. Het vertrouwen van de Indo-Europeanen in de indische NSB verdampte. De jubelstemming die er was geweest toen, met de aanstelling van Van der Laaken als organisatieleider, de leiding van de Indische NSB uiteindelijk naar Indië kwam sloeg om in een wantrouwen. Voor de Indo-Europeanen was de NSB een partij geweest die daadwerkelijk oog had voor hun precare situatie; een partij die hen als volledig Nederlander zag. Het bezoek van Mussert in 1935 had zoveel indruk gemaakt juist omdat het suggereerde dat hij de enige Nederlandse politicus was die gaf om Indië en die de kolonie zou doen terugkeren naar de gouden eeuw. Vrijwel alle Indo-Europeanen bij de NSB waren kinderen van kolonials die, in hun hart, terug verlangden naar de tijd waarin zij deel uitmaakten van de gegoede bovenlaag. Het vertrouwen en de opofferingsgezindheid van de Indo-Europeanen jegens de NSB was rotsvast en was niet gebroken door beschuldigingen van het IEV, dat de NSB ze als tweederangsburgers en als melkkoeien zag. Pas toen Van der Laaken zijn beweringen had gedaan werd dit vertrouwen onderuitgeveegd en drong massaal het besef door dat men voor een karretje was gespannen.⁵⁷

Terugkomend op de centrale vraag. Het verschil in opvatting betreffende de Indo-Europese kwestie tussen Mussert en Van der Laaken was zeker de aanleiding voor het ontstaan van de affaire. Echter had dit weinig van doen met de omarming van de *Blut und Boden* theorie van de Leider, getuige zijn

---

⁵⁵ R. Te Slaa en E. Klijn, *De NSB*, 693; Meijer, *In Indië*, 148-149.

⁵⁶ 'De zaak tegen den ex-leider van de NSB in Ned.-Indië', *Indische Courant*, 06-06-1938, 8.

⁵⁷ H. Meijer, *In Indië*, 179.

schrijven aan Hitler in 1943. Het voornaamste probleem was dat Mussert geen idee had van de psyche van zijn grootste en meest loyale groep aanhangers in Nederlands-Indië en nam het rotsvaste vertrouwen en de vrijgevigheid van deze mensen voor een gegeven. Van der Laaken, daarentegen, had een uitermate helder beeld van de politieke situatie in Indië maar had geen inzicht in wat zijn handelen betekende vanuit het perspectief van de Nederlandse NSB en de Nederlandse politiek. Zodoende gooide hij zijn eigen ruiten in.

Tot slot moet worden geconcludeerd dat voor het onderzoek naar de geschiedenis van de NSB in Indië niet blind moet worden gevaren op het werk van Zwaan. De *Blut un Boden*-theorie volstaat niet om de val van de Indische NSB te verklaren omdat het voorbij gaat aan de ingewikkelde politieke situatie in de kolonie. Zwaan is duidelijk te kort-door-de-bocht en te bondig betreffende dit onderwerp en er zijn teveel slordigheden in de reconstructie van de gang van zaken om zijn conclusies kritiekloos over te nemen. Het ontbreken van het notenapparaat maakt dat het onmogelijk is om na te gaan op welke bronnen hij zich baseert. Verder is het aan te raden om bij het schrijven van een dergelijke geschiedenis goed te kijken naar de politieke situatie in Indië zélf en bij de drijfveren van de Indo-Europese bevolkingsgroep. Je kunt geen geschiedenis schrijven over de Indische NSB waarbij je 70% van de leden over het hoofd ziet.

Bibliografie

- Doorn, J.A.A. van, 'De Indo-Europeaan in het nieuwe Indonesië', *Gemenebest* 9, (1948-49) 290–305.
- Foray, J.L., 'An old empire in a new order: the global designs of the Dutch nazi party, 1931–1942', *European History Quarterly* 43 (2013), 27–52.
- Ido, V. (pseud. H. van der Wall), *Paupers* (Den Haag, 1915).
- Meijer, H., *In Indië geworteld: de twintigste eeuw* (Amsterdam :, 2004).
- Mussert, A., *Gezagsondermijning in Indië: het wanbeleid van drie gouverneurs-generaal* (Utrecht, 1935).
- *Vijf nota's van Mussert aan Hitler over de samenwerking van Duitschland en Nederland in een bond van Germaansche volkeren, 1940–1944* (Den Haag, 1947).
- Pollmann, T., en B.R.O.G. Anderson (vert.), "‘Either one is a fascist or one is not’: The Indies’ National–Socialist movement, the imperial dream, and Mussert's colonial milch cow", *INDONESIA*, (2011).
- Pollmann, T., *Mussert & Co: de NSB-leider en zijn vertrouwelingen* (Amsterdam, 2012).
- Slaa, R. te, en E. Klijn, *De NSB: ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amersfoort, 2009).
- Stoler, A. L., 'Sexual affronts and racial frontiers European identities and the cultural politics of exclusion in colonial southeast Asia', in: Frederick Cooper and Ann Laura Stoler (red.), *Tensions of empire: colonial cultures in a bourgeois world*, (Berkeley, Los Angeles en London, 1997), 514–551.
- Wal, S. L. van der, 'De Nationaal-Socialistische beweging in Nederlands-Indië', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap* 82 (1968), 35–85.
- Zwaan, J., 'De NSB in Indië', in: J. Zwaan en A. Zondergeld-Hamer (red.), *De zwarte kameraden: een geïllustreerde geschiedenis van de NSB*, (Weesp, 1984), 151–174.

Bronnen

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie:

Indische Collectie (nr.400):

map nr. 8207: ir. A.L. van der Laaken

Algemeen Rijksarchief - Den Haag:

min. van Kolonien geheim verbaal archief 1918 t/m 1940 (nr. 2.10.36.051):

- map nr. 460: Rapporten en bescheiden betreffende de reis van Mussert naar Nederlands-Indië en de actie van de N.S.B. aldaar.
- map nr. 513: Brief van de N.S.B. over de leiding in Nederlands-Indië .
- map nr. 531: Verslag van de algemene rekerchedienst te Batavia over een bijeenkomst van de N.S.B. op 16 december 1938 te Tebing Tinggi.

Generale Staf (Algemeen Hoofdkwartier), 1914-1940 (nr. 2.13.70):

- map nr. 1579 : Jaargang 1937. Jaarbericht A. Fascistische en nationaal-socialistische organisaties. Geheim.
- map nr. 1580: Jaarbericht A 1938. Fascistische en Nationaal-Sociaistische organisaties. Geheim.

Handelingen Eerste Kamer:

Handel. E. K. 1937-1938 nr. 6, aanhangsel.

Dagblagen en periodieken:

Bataviaasch Nieuwsblad

Indische Courant

Nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië

Onze Stem

Soerabaiaasch Handelsblad

Sumatra Post

Utrechts Nieuwsblad,

Volksdagblad: Dagblad voor Nederland

Voor Volk en Vaderland

Websites :

Beeldbank WO2

Voor de afbeeldingen op de titelpagina

<www.beeldbankwo2.nl/>

Delpher:

Voor dagbladen en periodieken

<www.delpher.nl/>

Resources Huygens ING:

Zoekportaal verslagen Centrale Inlichtingendienst

<resources.huygens.knaw.nl/rapportencentraleinlichtingendienst/>

Statengeneraal Digitaal:

Handelingen eerste kamer

<www.statengeneraaldigitaal.nl/>

WikiPedia:

Voor cijfers omtrent de uitslag 2e kamerverkiezing 1937

<www.wikipedia.com/>

Met dank aan:

Dr. Remco Ensel.

Bevrijdingsmuseum 1940-1945 te Groesbeek.

Loes Vossen.

Paul van Goethem.

